

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE İŞÇİ HAREKETLERİ VE İŞÇİ SENDİKALARI¹

Dr. Şerife KODAL²

ÖZET

Osmanlı Devleti topraklarında işçi hareketleri pek çok farklı bölgede kendine alan bulmuştur. Ancak yer yer işçi hareketleri siyasi bir kimlik kazanmış ve işçiler hükümet yetkilileriyle karşı karşıya gelerek mücadele etmiştir. Osmanlı topraklarının farklı coğrafi bölgelerinde ve farklı işkollarında çalışan işçiler, birbirinden etkilenererek başta merkezi bölgeler olmak üzere pek çok şehirde grev hareketi gerçekleştirmiştir. Bu durumun bir getirisi olarak, dönemin siyasi ekseninde çıkarılan bir dizi kanunla grev yapmak ve sendika kurmak yasaklanmıştır. Ancak yasaklar işçileri durdurmamış, sınıf mücadelesi içerisinde örgütlenerek sendikalar kurup, hak arayışlarına devam etmişlerdir. Bu çalışmada; Osmanlı Devleti topraklarında yapılan grevler, 1908 öncesi ve sonrası olacak şekilde iki ayrı başlıkta, nedenleri ve sonuçları ile analiz edilmiştir. 1908’deki boykot ise farklı bir sosyal ve siyasi nitelik taşıdığı için bir alt başlıkta ele alınmıştır. Zira II. Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle siyasi ortam başkalaşım geçirmiştir. Çalışma hayatı da bu durumdan etkilendiği için bu şekilde bir yol izlenmiştir. Grevlerle paralel olarak ortaya çıkan ve Osmanlı Devleti’nde yine aynı dönemde kurulan, sendikalara esas teşkil eden işçi dernekleri ve bu derneklerin ışığında kurulan işçi sendikaları analiz edilerek, bunların çalışma hayatına yaptığı olumlu ve olumsuz yansımaları araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İşçi Sendikası, Grev, Boykot, Ücret

¹ Bu makale yazarın İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Prof. Dr. Cezmi ERASLAN’ın danışmanlığında hazırladığı ve 2022 yılında kabul edilmiş olan “Çalışma Hayatı Örneğinde Türkiye’de Sosyal Devlet Anlayışı ve Sosyal Politikalar (1923-1960)” başlıklı Doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

² İstanbul Üniversitesi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Doktora Programı Mezunlu, serifekodal@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3895-7775

LABOR MOVEMENTS AND LABOR UNIONS IN THE OTTOMAN STATE PERIOD

ABSTRACT

Workers' movements in the Ottoman State territory found space for themselves in many different regions. In cases of unhealthy and unfavorable working conditions, violations of workers' rights and freedoms such as incomplete or non-payment of wages, and other situations contrary to human rights, workers in various sectors organized collectively and achieved numerous gains. However, the ground labour movements acquired a political character and the workers fought against the government authorities. Workers employed in different sectors across the diverse geographic regions of Ottoman territory influenced one another, initiating strike movements in many cities, especially major urban centers. As a consequence of this growing trend, a series of laws were enacted within the political framework of the period, banning strikes and the formation of labor unions. Yet these prohibitions did not stop the workers; they continued to organize within the context of class struggle, forming unions and pursuing their demands. In this study; strikes on the territory of the Ottoman State were analyzed with causes and results in two separate topics, before and after 1908. The boycott in 1908' was considered in a subheading because it has a different social and political nature.. Because the political environment has been transformed by the declaration of legitimacy II, and because the working life has been affected by this situation, such a path has been followed. By analyzing the labor associations which emerged in parallel with the strikes and formed in the same period in the Ottoman Empire and the labor unions established in the light of these associations, their positive and negative reflections on the working life were investigated.

Keywords: Ottoman State, Labour Union, Strike, Boycott, Wage

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde, günümüzdeki anlamda işçi kavramını karşılayan ilk kesim, 19. yüzyılda, başta ordu olmak üzere, sarayın giderek artan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuş olan fabrikalarda ortaya çıkmıştır. Bu fabrikalar devlet tarafından kurulmuştur. Osmanlı Devleti'ndeki işçilerin, günümüzdeki işçi kavramını karşılayacak biçimde devlet tarafından oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, işçilerin devlet algısını değişmesine ve işçi hareketinin yeterince etkili olmamasına yol açmıştır. Zira işçiler arasında halen bir yönetilen sınıf olma bilinci yaygındır. Bunun dışında, Osmanlı Devleti döneminde, özellikle 19. yüzyılda çok etkili bir işçi hareketinden bahsetmek mümkün olmamaktadır. Bu durumda genel olarak pek çok farklı millette mensup işçinin olması etkilidir. Bu farklılık, işçilerin gerçek anlamda bir sınıf bilincine de sahip olmasını engellemiştir. (Çelik Şahin, 2010, s. 22).

Bunun yanı sıra göçler de Osmanlı toplum yapısını etkilemiştir. Özellikle ekonomik nedenlerden dolayı göçler meydana gelmiştir. İç bölgelerde kalan şehirler ile Ege Denizi'nde bulunan adalardan, gelişmekte olan liman kentlerine göçler yaşanmıştır. Böylelikle çok milletli, çok dilli ve çok kültürlü karmaşık bir yapı ortaya çıkmıştır. Ekonomik nedenlerle yapılan göçler, büyük şehirlere de kaymıştır. İşçiler, uzak şehirlerden büyük kent merkezlerine gelerek birkaç yıl burada çalıştıktan sonra evlerine geri dönmekteydi. Bu göç hareketi başta duvarcılar olmak üzere ilk olarak 16. yüzyılda İstanbul'daki cami inşaatlarında çalışan inşaat işçileri ile başlamıştır. Devamında, 19. yüzyılda Anadolu, Balkanlar ile Arap eyaletlerinde gerçekleştirilen demiryolu inşasında çalışmak amacıyla çeşitli bölgelerden gelen işçiler ile devam etmiştir. Buna ek olarak farklı iş alanlarında çalışmak amacıyla da işçilerin büyük şehirlere göç ettiği görülmektedir. İstanbul'da hamallık başta olmak üzere, liman işlerinde veya diğer işkollarında çalışmak amacıyla Doğu Anadolu'dan işçiler gelmiştir. Bu işkollarına ek olarak, Anadolu'nun kuzey kısımlarından gelen işçiler de terzilik gibi işler ile uğraşıyordu (Quataert, 2013, s. 178).

1860'tan itibaren ortaya çıkan ekonomik bunalımdan özellikle tüccarlar ve zanaatkârlar önemli ölçüde etkilenmiştir (Ahmad, 2015, s. 40). 1863'te sanayi faaliyetlerini geliştirmek amacıyla "İslah-ı Sanayi Komisyonu" kurulmuştur. Bu komisyon, 1867'de bir talimatname yayınlamaya mevcut sanayi kollarını geliştirmeyi ve üretilen sanayi mallarını pazarlamayı hedeflemiştir. Zira yerli üretim ucuz Avrupa mallarıyla rekabet edemediğinden, özel girişimi teşvik etmek gerekmekteydi. Özel girişim sayesinde yeni sanayi kolları ortaya çıkmış ve bununla doğru orantılı olarak işçi sayısı artış eğilimi göstermiştir. İşçi sayısı artan sanayi kuruluşları, devlet tarafından daha geç denetlendiği için işçiler daha olumsuz koşullarda çalışmak zorunda kalmıştır (Çelik, 1999, s. 56-57).

1. 1908'DEN ÖNCE YAPILAN GREVLER

Osmanlı Devleti'nde, 1870'li tarihlerden çok daha önce de grev hareketlerine rastlanmıştır. Başlangıçta Osmanlı Devleti'nde kapıkulları, akçelerin değer kaybından ve kendilerine ödenen akçelerin yetersiz olmasından dolayı çok defa kazan kaldırmıştır. Kapıkulları cülus alabilmek amacıyla padişaha karşı gelmiştir. Yeniçeriler tarafından 1444'te gerçekleştirilen Edirne ayaklanması ile kapıkulu askerleri tarafından 1588'de gerçekleştirilen ayaklanmalar bu duruma örnek teşkil etmesine rağmen bu ayaklanmaların grev niteliği taşıdığı söylenemez (Karaahmetoğlu, 2020, s. 430-431). Osmanlı Devleti döneminde yapılan ilk grevlerin, genel karakteri itibarıyla, ücretlerin az ödenmesi veya hiç ödenmemesi sebebiyle, devlete ait işyerlerinde gerçekleştiği görülmektedir. 1473 yılında yabancı çini ustalarının, ücretlerini alamazlarsa işi bırakacaklarını ifade etmeleri ve çalışma koşullarından şikâyet etmeleri grevlere dair ilk örneklerden biridir. Başka bir örneğe ise 1587 senesinde İstanbul'da rastlanmaktadır. Mehmet Ali Paşa'nın yaptırmakta olduğu caminin inşasında çalışan taşçı, duvarcı ve marangozlar, 12 akçe olan yevmiyelerine 4 akçe daha zam yapılmasını istemiş, ücretlere zam yapıldığı halde işi bırakmaya devam etmişlerdir (Koç, 2016, s. 82).

Sonrasında İzmir limanında 1620’de Venedikli tüccarlar için çalışmakta olan işçiler, ücretlerinin düşük olması nedeniyle grev başlatarak iş bırakma eylemi gerçekleştirmişlerdir. Ancak bu işçi hareketlerinin herhangi bir sendikal örgütlenme çatısı altında meydana gelmediği ve işçilerin örgütlü bir şekilde hareket etmediği bilinmektedir (Karaahmetoğlu, 2020, s. 431).

19. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde Osmanlı topraklarında grev sayısında artış gözlenmiştir. 1826’da Kal’a-yı Tis’a (dokuzuncu kale) inşaatında çalışan işçiler, ücretlerine zam yapılmasını isteyerek işi bırakmıştır (Çelik, 1999, s. 112). Yine aynı dönemde “Elbisehane-i Askeri” işçileri, ücretleri ödenmediği için iş bırakma eylemlerinde bulunmuştur (Zengin, 2020, s. 4). Bir diğer işçi hareketi ise 1839’da Slevne’de fabrika işçisi kadınların, iş makinelerinin kendilerini işsiz bırakacağına dair endişesiyle makinelere zarar vermesiyle ortaya çıkmıştır. 1851’de Samakof’ta tekstil işkolunda çalışan kadın işçiler, yine bir iş makinesine zarar vermek istemiş ancak makinenin tekrar kullanılmayacağı belirtildikten sonra eylemlerinden vazgeçmiştir. 1861’de Bursa’da bir fabrika mezarlık üzerinde kurulduğu iddiasıyla yakılmıştır. Şubat 1872’de Beyoğlu Telgrafhane işçileri ücretleri ödenmediği için grev yapmıştır. Mart 1872’de Yarımburgaz-Ömerli demiryolu inşasında çalışan vasıflı işçilerden ve ustabaşılardan bazıları işi bırakarak raylar üzerinde kurmuş oldukları çadırlarda üç hafta boyunca eylem yapmış ve işin devam etmesini engellemiştir. Yine Nisan 1872’de ise İzmit demiryolu inşasında çalışan işçiler ustabaşı ile sorun yaşayarak greve gitmiştir. Ocak 1873’te ise yaklaşık 500-600 kadar tersane işçisi grev yapmıştır. Burada işçiler 11 aydan beri ödenmeyen ücretlerini talep etmiş, bunun için sadrazama bir dilekçe sunarak greve katılmayan diğer işçileri koruyan askerlere karşı da mukavemet göstermiştir. Nisan 1873’te Haydarpaşa-İzmit demiryolu inşasında çalışan işçiler taşeron tarafından işten çıkarıldıkları için demiryoluna zarar vermiştir. Haziran 1875’te işçiler altı aydan beri ücretlerini alamadıkları gerekçesiyle tekrar grev yapmıştır. Yine Ağustos 1875’te Taksim’deki Müslüman inşaat işçileri, aynı yılın Ekim ayında ise Sirkeci hamalları ücretlerinin düşüklüğü sebebiyle grev yapmıştır. Ekim 1878’te terzi işçileri İstanbul’da ücretlerine yüzde 70 zam talebiyle grev yapmıştır. Mart 1879’da Şirket-i Hayriye vapur işletmeleri bünyesinde çalışmakta olan dökümhane işçileri, ücretleri kaime olarak ödendiği için greve gitmiştir. Yine aynı tarihlerde 500 civarında inşaat işçisi, ücretlerden ve çalışma saatlerinin uzunluğundan şikayet ederek grev yapmıştır. Temmuz 1879’da tersane işçileri dökümhane işçilerine benzer bir nedenle, ücretlerinin altın parayla ödenmesini talep ederek greve gitmiştir. Kasım 1880’de Haliç tersanesinde çalışan işçiler yine aynı taleple grev yapmıştır (Karakışla, 2011, s. 29-31). Bu dönemde devlete ait işyerlerinde yapılan grevler, ücretlerin düşük olması ya da hiç ödenmemesi, ücretlere artışı talebi, haksız yere işten çıkarılma, uzun çalışma saatleri ve olumsuz çalışma koşulları gibi nedenlere dayanmaktadır. Bu dönemdeki grevlerin temelinde ekonomik nedenler ve olumsuz çalışma koşullarının bulunduğu, grevlerin henüz siyasi bir kimlik kazanmadığı söylenebilir.

2. 1908'DEN SONRA YAPILAN GREVLER

23 Temmuz 1908'den itibaren Osmanlı topraklarında gerçekleşen grevler ivme kazanmış, Balkanlar'dan, Varna ve Selanik'e, oradan da İstanbul, İzmir ve diğer şehirlere kısa sürede yayılmıştır. Grevler özellikle dokuma, tramvay, deniz yolu ve demiryolu taşımacılığı, maden gibi işkollarında yoğunlaşmıştır. Bu grevlerin bir diğer özelliği ise çoğunlukla yabancı sermaye ile işleyen işkollarında ortaya çıkmalarıdır. Bu sayede yabancı ülke temsilcileri Osmanlı hükümeti üzerinde bir ölçüde baskı kurabilmiştir. Ancak tüm baskılara rağmen 1 Mayıs İşçi Bayramı 1909'dan itibaren kutlanmıştır. 9 Ağustos 1909'da çıkarılan Tatil-i Eşgal Kanunu dahi grevlere engel olamamıştır. Mart 1911'de Selanik'te bulunan Tütün Rejisi işçilerinin grevi İstanbul'a sıçramış, akabinde Zonguldak'taki maden işçileriyle Bulgaristan'daki demiryolu işçileri greve gitmiştir. 1913'te İzmir'deki liman işçileri grev yapmıştır (Güzel, 1983, s. 1850).

II. Meşrutiyet dönemindeki grevler “hürriyet grevleri” olarak nitelendirilmiştir. Bunun nedeni II. Meşrutiyet döneminde daha hür bir ortamın olması ve döneme ilişkin gelişmelerin de hürriyetle anılmasıdır. Aynı dönemde yapılan grevlerin başlıca nedenlerinden biri işçilerin ücretlerin yeterli görmemesi ve zam talep etmesidir. 11 Ağustos 1908'de Paşabahçe cam işçileri ücretlerine %12,5 oranında bir zam talep ederek grev yapmıştır. İzmir liman işçileri, saat ücretlerinde %100'den daha fazla oranda zam talep etmiş ve grev yapmıştır. İstanbul Cibali tütün fabrikası işçileri de tütün rejisinin %50'lik zam uygulamasından memnun kalmayarak 13 Ağustos 1908'de işi bırakmıştır. Akabinde Selanik'te bulunan sigara fabrikası işçileri, Olympos bira fabrikası işçileri, Alatini Değirmenleri işçileri ve İzmir tramvay işçileri ücretlere zam yapılması ve günlük çalışma süresinin 10 saat olması için grev yapmıştır. Ayrıca Dersaadet liman işçileri, Paşabahçe şişe fabrikası işçileri, yine Cibali tütün fabrikası işçileri ücretlerinin tekrar ödenmesini talep etmiştir. 13 Ağustos 1908'de vapurlara kömür yükleyen işçiler, ücretlerine zam talep etmiş ve işi bırakmıştır. 14 Ağustos 1908'de reji işçileri, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından görevlendirilen Salim Bey ile Selim Sırrı Bey'in ısrarıyla işbaşı yapmıştır. 15 Ağustos 1908'de İnhisar-ı Duhan (tütün rejisi) işçileri işi bırakmıştır. Aynı tarihte 7000 fırın işçisi, ücretlerine zam talep etmiş ve İttihat ve Terakki komitesine dilekçe vermiştir. Ayrıca yine 15 Ağustos 1908'de şimendifer kumpanyası işçileri grev yapmış ancak Zaptiye Nazırı tarafından ikna edilerek işbaşı yapmıştır. 22 Ağustos 1908'de Selanik-Dedeoğlu demiryolunda 1500 işçi greve gitmiştir (Aslan, 2011, s. 46-47).

Yine 22 Ağustos 1908'de sayıları 150'yi bulan fırın işçileri işlerini bırakarak İstanbul Şehremaneti'ne gitmiş, taleplerine cevap alamazlarsa grev yapacaklarını ilan etmişlerdir. İttihatçılar ile fırın işçileri arasında görüşmeler gerçekleşmiştir. Sonrasında fırın işçileri temsilcileri ve fırın sahiplerinden oluşan Hıbazân Cemiyeti'nin temsilcileri bir görüşme yapmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ise arabulucu olmuştur. Toplantı sonucunda, ekmek yapmak için bir günde ortalama 57'şer kiloluk un çuvallarından 10 tanesini kullanan hamurkâr ve pişiricilerin yevmiyelerinin 11 kuruştan 20 kuruşa, kalfaların yevmiyelerinin 7 kuruştan 12 kuruşa ve son olarak çırakların yevmiyelerinin 4 kuruştan 8 kuruşa çıkarılmasına karar verilmiştir. Fırın sahipleri ise bu durum karşısında zam talep eden işçilerin işine son vermiştir.

Çıkardıkları işçilerin yerine çoğunlukla İstanbul dışından gelen, iş güvencesi olmayan ve daha düşük ücretle çalışmayı kabul eden işçileri almıştır. Bunun üzerine fırın işçileri Şehremaneti'ne başvurmuş ve kendileri tarafından kurulmuş olan Ekmekçi ve Amele Cemiyeti isimli sendikanın İstanbul'daki bütün fırınlara işçi sağlaması gerektiğini ifade etmiş ancak Hıbazân Cemiyeti bu talebi reddetmiştir. Bu gelişmeden sonra fırın işçileri 16 Eylül 1908'de greve gitmiştir (Karakışla, 1998, s. 190-191).

23 Ağustos 1908'de Yedikule iplik fabrikası ile hamurkâr ve pişiriciler işçileri, ücretlere zam yapılması ve dinlenme sürelerinin uzatılması için grev yapmıştır. Zaptiye Nazırı Sami Paşa ve Selim Sırrı Bey gibi İttihatçılar bu grevlerde işçileri yatıştırmaya çalışmıştır (Karabulut & Özkul, 2017, s. 572). 24 Ağustos'ta ise Selanik'te bulunan yaklaşık 1000 fırın işçisi ücretlerine zam yapılması ve dinlenme sürelerinin uzatılması için grev yapmıştır (Aslan, 2009, s. 47).

II. Meşrutiyet ilan edilmeden önce işçiler örgütlü faaliyetlerini daha özgür bir ortamda gerçekleştirebilmiştir. Hatta İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1909 yılından önce işçi hareketlerine ve grevlere daha anlayışlı yaklaşmış, sendikal hareketleri desteklemiştir. Ancak ilerleyen dönemlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti, başta grevler olmak üzere işçi hareketlerine karşıt bir duruş sergileyerek aktif sendikaları kapatmıştır (Polat, 2004, s. 158). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin geçmişte sendikaları desteklemesinin bazı nedenleri vardır. Meşrutiyet ilan edildikten sonra grevlerde artış olmuş ve bu grevlerin büyük kısmı da sendika üyesi veya yardım sandıklarına üyeliği bulunmayan işçiler tarafından yapılmıştır. Bu durum sürecin kontrol altına alınmasını zorlaştırmıştır. İşçileri ve süreci kontrol edebilmek için sendikaların kurulması şart olmuştur. Bu nedenle İttihat ve Terakki Cemiyeti de en başta sendikal faaliyetleri desteklemiştir. Ancak sonraki dönemlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti, başta yabancı sermayedarların grevlerden ötürü duyduğu hoşnutsuzluk nedeniyle, işçi hareketlerini engellemeye yönelik birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Bunların başında da 8 Ekim 1909'da çıkarılan ve özellikle 8. maddesiyle sendikal faaliyetlerin ve grevlerin önünü kesen Tatil-i Eşgal Kanunu gelmektedir (Koç, 2003, s. 40). Ancak bu kanuna rağmen işçiler grev yapmaya devam etmiştir.

Tatil-i Eşgal Kanunu'na rağmen yapılan bir diğer grev, 15 Ağustos 1910'da Bursa'da başlayan, 48 iplik fabrikasında çalışmakta olan 2500-3000 civarında kadın işçinin grevidir. Bu grevin arkasında Ermeni partisi Hınçak'ın olduğu iddia edilmiştir. 600 kadar grevci 22 Ağustos'ta işbaşı yapmış, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin arabuluculuk yapmasıyla 27 Ağustos 1910'da işçileri çalışmaya başlamıştır (Koç, 2022, s. 104).

Aynı dönemdeki 1 Mayıs kutlamaları yalnızca işçilerin bayram kutlamalarına değil, aynı zamanda eylemlerine de sahne olmuştur. 1 Mayıs 1909'da Üsküp'te gerçekleştirilen kutlamaya yaklaşık 120 Bulgar ve Sırp işçi ile 10 kadar Türk işçisi katılmıştır. 1910, 1911, 1912 yıllarında başta Selanik ve İstanbul olmak üzere birçok farklı yerde düzenlenen gösterilerle 1 Mayıs kutlanmıştır. 1913 ve 1914 yıllarında kutlamalar bildiri dağıtma ve afiş asma şeklinde gerçekleşmiştir. İşçilerin bu dönemde yaptığı eylemlerden biri; Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu tarafından 19 Haziran 1909'da Selanik'te düzenlenen ve Tatil-i Eşgal Kanununa karşı çıkmak amacını taşıyan 6.000 kadar işçinin katıldığı mitingdir.

Federasyon 28 Ağustos 1909'da 6000 kişinin katılım gösterdiği uluslararası işçi eğlencesi düzenlemiştir. Yine 1909'da da Kavala 'da tütün işçileri, ücretlerinin indirileceği haberleri üzerine fabrika ve tütün mağazalarının camlarını kırmış ve binalara zarar vermiştir (Koç, 2022, s. 104).

Bu dönemde Paşabahçe şişe fabrikasında da çeşitli grevler yapılmıştır. Fabrikada 19. yüzyılın başında çoğu Osmanlı vatandaşı olmak üzere 400'den fazla işçi çalışmaktaydı. İşçiler arasında İtalyan, Fransız, Alman, Yunan ve Macarlar vardı. Fabrika yönetiminin çalışan sayısını devamlı olarak Osmanlı vatandaşlarının aleyhinde genişletmesinden ve fabrikaya Avusturyalı işçi getirilmek suretiyle yerli işçilerin işten çıkarılması nedeniyle fabrikada çalışan bütün işçiler greve gitmiştir. Grevin bir diğer nedeni ise yerli işçilerin yevmiyelerinin 11 kuruştan 8 kuruşa düşürülmüş olmasıdır (Kırpık, 2004, s. 61).

2.1. 1908 Boykotu ve Liman İşçileri

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 5 Ekim'de Avusturya'nın Bosna-Hersek vilayetlerini ilhak etmesi, devamında Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle ve son olarak da Girit'in Yunanistan'la birleşme kararı almasıyla süreç başlamıştır. Ancak Yunanistan hükümeti ile Avrupalı devletler, Girit'in bu kararını adanın Yunanistan'a katılımına yönelik şartların henüz oluşmaması nedeniyle reddetmiştir. Bu süreçte adadaki Hristiyanlar Müslümanlara tedhiş uygulamıştır. Dolayısıyla 1913 Atina Antlaşması imzalanana kadar Girit sorunu gündemde kalmıştır. Bulgaristan ile Bosna-Hersek'in kaybedilmesi, Osmanlı Devleti'nde önceki dönemlerde olmadığı ölçüde bir kamuoyu tepkisine neden olmuştur. Toplumda özellikle Müslüman/Türk kesim tarafından, Avusturya ve Bulgaristan'a karşı bu ülke mallarına yönelik boykot (harb-i iktisadi) uygulanmıştır. Limanlar, dış ticaret faaliyetlerinin uygulandığı yerler olması nedeniyle ön plana çıkmıştır. Bu durumun bir getirisi olarak; İstanbul limanındaki işçiler bu süreçte boykotun etkisini artırmıştır. Kitleler tarafından ilhak kararından 72 saat geçmeden, müşterilerin Avusturya mağazalarına girmeleri engellenmiştir. Tanin gazetesinde 10 Ekim tarihinde Avusturya ve Bulgaristan mallarına boykot ve Bulgaristan'a gümrükte “muamele-i zecriye” çağrısı yapılmıştır. Basın liman işçilerinden de Avusturya mallarına engel olmalarını talep edilmiştir. Buna istinaden liman işçileri Lloyd Kumpanyası 'na ait gemilerden yük taşımayı reddetmiştir. Ayrıca, Avusturya-Macaristan Ticaret Odası, Lloyd firması personelinin maddi ve manevi açıdan zorlanması nedeniyle hükümete baskı yaparak işçilerin işe başlaması ve boykotun sonlandırılmasını talep etmiştir. Kasım ayına gelindiğinde ise boykotun daha etkili bir şekilde devam edebilmesi için kurulmuş olan İstanbul Boykot Sendikası ve İktisadi Harp Cemiyeti Avusturyalı tüccarlarla iş yapanları teşhir ederek boykotu destekleyen tüccarları destekliyor ve onlara ruhsat veriyordu (Karabulut & Özkul, 2017, s. 573-574).

3. OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDEKİ İŞÇİ SENDİKALARI

1866'dan itibaren İstanbul'da, çoğunlukla yabancılar tarafından, işçilere yardım etmek ve hayır faaliyetlerinde bulunmak amacıyla birçok işçiyi koruma derneği kurulmuştur. Osmanlı dönemindeki işçi örgütlenmesine ilk örnek, 1 Nisan 1866'da İstanbul'da kurulmuş olan Ameleperver Cemiyeti'dir. Gerçek anlamdaki ilk işçi örgütlenmesi ise yine İstanbul'da 1894-1895 tarihlerinde Tophane fabrikasında kurulan Amele-i Osmani Cemiyeti olmuştur. Gizli kurulan bu cemiyet kuruluşundan bir süre sonra varlığı açığa çıkartılarak kapatılmıştır (Koç, 2003, s. 40). 1889'da ise batılı düşünce akımlarının etkisiyle İttihadi Osmani Cemiyeti kurulmuş ve işçi sınıfının siyasi anlamda da kendisini temsil etmesi istenmiştir. Ancak mevcut siyasi ortam sebebiyle bu mümkün olmadığı için cemiyetin merkezi Paris'e taşınmıştır. 1895'te ise Osmanlı Amele Cemiyeti Tophane işçilerince kurularak sendikal faaliyetlere başlamıştır. Fakat yine aynı nedenle bu cemiyetin de faaliyetleri son bulmuştur. Tüm bu olumsuzluklara rağmen sendikal gelişmeler devamlılık sağlamıştır. Buna örnek olarak, Amele Fırkası, Osmanlı Mesai Fırkası, Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası ve Müstakil Amele Fırkası gibi siyasi örgütlerin sendikal faaliyetlerde bulunmaları gösterilebilir (Işıklı, 1990, s. 310-311). Kurulan işçi örgütleri arasında Osmanlı Amele Cemiyeti batılı düşünce akımlarını izleyerek işçi sorunlarını dile getirmiş olan ilk işçi örgütlerinden olmuştur (Yılmaz, 2010, s. 200).

1901'de Selanik Kavala'da tütün işçileri tarafından kurulan Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti sendikal faaliyetlerde bulunmuş olan ilk işçi örgütlerindendir. 1905'te 10 bin işçinin katıldığı tütün işçileri grevine öncülük etmiştir. Hürriyetin ilanından sonra grev kararı alarak, işçilerin günlük ücretlerinin 2-3 kuruş artırılmasını ve çalışma sürelerinin 12 saatten 9,5 saate düşürülmesini sağlamıştır. Bu örgüt, yalnızca Müslüman işçilerin üye olduğu bir örgüt değildi. Aynı zamanda Hristiyan ve Yahudi üyelere de sahipti. Cemiyet, 1916'ya kadar aktif kalmıştır (Zengin, 2020, s. 8). Bu cemiyet, etnik kimlik esasına dayanarak kurulmayan, tüm milletlerden işçilere açık olan, ücret düzeyini ve çalışma koşullarını iyileştirmeyi hedefleyen bir cemiyettir.

1902'de Prens Sabahattin tarafından kurulan "Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet" Cemiyeti Osmanlı döneminde işçi sınıfı bilincinin oluşmasını sağlamıştır (Sülker, 1976, s. 35). Bu cemiyete göre ıslahatlar tüm sosyal sınıflara hitap etmeli ve herkes için geçerli olmalıydı. Bu yaklaşımla sosyal sınıfların hem varlığı hem de farklılığı vurgulanmaktaydı.

1903 Temmuz ayında Beyrut Dayrülkamer'de bulunan işçiler gizli toplantılar düzenleyerek bir cemiyet kurmuştur. Celal-i Lübnan Mutasarrıfı'nın cemiyet ile ilgili tahkikat yaptırarak bir rapor hazırlatmış ve cemiyetin tüm işçileri ayaklandırmaya, işçi ücretlerini artırmaya, iş zamanlarını düzenlemeye ve işvereni anlaşılmaya zorlamaya çalıştıklarını belirtmiştir. Kimler tarafından kurulduğu belli olmayan ve hangi işte çalıştıkları da bilinmeyen bu örgüt, sınıf bilinciyle hareket edip işçi hakları konusunda faaliyet göstermiştir. Mutasarrıf, cemiyetin zararlı faaliyetlerde bulunduğunu ve tutuklamalar yapılması gerektiğini padişaha iletmiştir (Kırpık, 2004, s. 200-201).

14 Eylül 1908’de kurulan Osmanlı Ahrar Fırkası memurların grev yapmak için sendika kurmasına karşı çıkmış ancak işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi için çeşitli kanunlar çıkarılması gerektiğini savunmuştur. 1908’de ise Osmanlı Demokrat Fırkası genel olarak köylü, işçi, çiftçi, esnaf gibi meslek erbaplarının haklarını gözetmek için kurulmuştur. Buna göre işçi, çiftçi ve esnaf ile köylülerden alınan vergilerin azaltılmasını amaçlamaktaydı. 1909’da kurulan Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası da parti programında çeşitli kaza sigortaları ile iş kazalarına yer vermiştir. 21 Şubat 1910’da Ahali Fırkası kurulmuş ve işçi-işveren ilişkilerinde kanunların işçinin temel hak ve özgürlüklerini savunması gerektiğine dair maddeler parti programında yer almıştır. 1910’da kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası ise öncelikle günlük çalışma süresinin 8 saat olmasını ve haftanın bir günü dinlenme tatili verilmesini sonrasında ise sendika kurma ve grev yapma yasaklarının kaldırılarak, işçi bakanlığı kurulmasını istemiştir (Sülker, 1976, s. 47-50). Osmanlı Ahrar Fırkası grev gibi çatışmacı bir yöntemle değil, kanuni bağlamda çalışma hayatının iyileştirilmesi gerektiğini savunmuştur. İş kazaları ile çeşitli kaza sigortalarına Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası’nın parti programında yer verilmesi ise meselenin önemini vurgulamakta ve daha profesyonel bir şekilde ele alınmasını ortaya koymaktadır. Çalışma koşullarına ilişkin olarak günlük çalışma süresinin sınırlandırılması ve hafta tatili talepleri ise Batılı düşünce akımlarının etkisiyle ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde Osmanlı Devleti’nde, farklı işkollarında işçi örgütleri kurulmaya devam etmiştir. Şark demiryolları Yanbolu-Sarımbey hattında çalışan işçiler tarafından II. Meşrutiyet’in ilanından önce kurulan sendika buna bir örnektir. Sonrasında Selanik hattında çalışan işçiler de bir sendika kurmuştur. Akabinde kuleli hattı çalışanları tarafından bir sendika kurulmuştur. 1911’de Kavala ve Drama’da tütün işçileri sendikaları kurulmuştur. Buna ek olarak Rumeli Vodina’da tekstil işçileri sendikası kurulmuştur. 21 Temmuz 1910’da Cibali Reji Sendikası kurulmuştur. Aynı yıl Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirket-i Memurin ve Müstahdeminin Cemiyet-i Uhuvvetkaranesi kurulmuş ancak Şura-yı Devlet bu kuruluşun bir sendika olmadığına karar vermiştir. 1911’de Hayfa’da bulunan Hicaz Demiryolu çalışanları da haklarını korumak amacıyla Teavün Cemiyeti isminde bir cemiyet kurmuş ancak söz konusu cemiyet gerek Tatil-i Eşgal Kanunu hükümlerine aykırı olduğu için gerekse sendikal özellikler taşıdığı için kapatılmıştır. Daha sonra şemsiye işçileri tarafından Şemsiyeciler Sendikası kurulmuştur. Özel bir işyerinde kurulan sendikalara başka bir örnek ise Pera Palas işçilerinin kurduğu sendikadır. 1909’da yine Selanik’te Bulgar Matbaa İşçileri Sendikası kurulmuştur. Aynı şehirde farklı etnik kökene sahip işçiler tarafından Tütün İmalat İşçileri Sendikası da kurulmuştur. Ayrıca tüm işçileri bilinçlendirmeyi amaçlayan Dersaadet Ticaret ve Sanayi Müstahdemin Cemiyeti kurulmuştur (Kırpık, 2004, s. 212-216).

Osmanlı Devleti’nde işçi hareketleri ve sendikalar söz konusu olduğunda, sosyalist düşünce akımlarının bu süreçte etkin rol oynadığı düşünülmektedir. Ancak Osmanlı’nın son döneminde, devletin aldığı önlemler, toplumun kültürel yapısı ve dönemin sosyo-ekonomik koşulları nedeniyle sosyalist düşünce kendine geniş bir zemin bulamamıştır.

Bununla beraber özellikle dini ve etnik azınlıkların da değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti'ndeki dini ve etnik azınlıklar, işçi hareketlerinin oluşumunda önemli bir unsur olmuştur. Bu azınlıkların en öne çıkanları, Ermeniler, Rumlar, Bulgarlar ve Selanik Yahudileridir. Burada esas hareket noktası milliyetçilik akımlarıdır. Buna istinaden azınlıklar kendi milli devletlerini kurmak istemiştir. Osmanlı Devleti'ndeki sosyalist örgütler milliyetçi tutumlarından dolayı, hiçbir zaman ortaklaşa bir girişimde bulunamamıştır. Bu nedenden ötürü tek bir Osmanlı sosyalist örgütü yerine, her bir örgütün bağımsız hareket ettiği birçok örgüt kurulmuştur (Alan, 2019, s. 511).

SONUÇ

İşçi hareketleri ve işçi örgütleri, hangi nedene dayanıyor olursa olsun aslında Osmanlı Devleti açısından tamamen yabancı konular değildir. Tam anlamıyla bir grev niteliği taşıyor olsalar da önceki dönemlerde yeniçeri ve kapıkulu askerlerinin ücret sorunu nedeniyle gerçekleştirdikleri ayaklanmalar ücret adaletsizliğine karşı gelişen ilk örnekler arasında yer almaktadır. İşçiler, devlete ait işyerlerinde ilk olarak ücretlerin eksik ödenmesi veya hiç ödenmemesi gibi yetersiz ekonomik koşullara tepki göstermek adına ayaklanmıştır. Bu durum olumsuz çalışma koşullarının kabul edilmemesiyle, daha sonraki dönemde ise milliyetçilik akımı ve bunun bir getirisi olan hürriyet arzusuyla devam etmiştir. İşçilerin örgütlenerek daha etkili bir sonuca ulaşacakları bilincine varmasıyla işçi sendikaları ortaya çıkmıştır. Şüphesiz bu durumda yabancıların işçilere yardım amaçlı kurduğu ve sendikaların temelini oluşturan derneklerin geliştirilmesi de etkilidir. İşçiler taleplerini ifade etmek için kurdukları sendikalar aracılığıyla önemli bir fırsata sahip olmuştur. Ayrıca hukuksal düzlemde işçilerin sesini duyurmak amacıyla çeşitli işçi partileri kurulmuştur. Ancak Osmanlı Devleti bu durumdan hoşnut olmayarak konuya ilişkin yasaklayıcı kanunlar çıkarmak suretiyle bu süreci sonlandırmak istemiş ve kurulan sendikaların bir kısmını kapatma yoluna gitmiştir. Bu gelişmelerde 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ve Osmanlı topraklarında siyasi atmosferin bir dönüşüm sürecine girmesi de etkili olmuştur. Zira aynı dönemde Osmanlı topraklarında milliyetçi düşünceler nedeniyle azınlıkların dine ve milli kimliğe bağlı isyanları başlamıştır. Dahası azınlıklar milliyet esasına göre sendikalar kurmuştur. Farklı milletlere mensup işçiler, milliyetçilik akımlarının etkisiyle işçi örgütlenmelerini ikinci planda bırakarak önceliği kendi milli meselelerine vermişlerdir. Ancak işçiler arasında zaman zaman fikirsel ayrılıklar ortaya çıkmış bu nedenle de sendikal faaliyetlerin gelişimi sekteye uğramıştır. 1908 sonrasında, yalnızca grevlere sadece ev sahipliği yapmamış, siyasi nedenlere dayanan önemli bir boykot hareketi de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Gerek ekonomik gerek siyasi nedenlerle çıkarılan kanunlar aracılığıyla sendikal faaliyetlere karşı bir dizi yasaklamalar getirilmiştir. Ancak getirilen yasaklar işçileri hak arayışını durdurmamış, onları bu arayışlarında yeni yollar aramaya yönlendirmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2015). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Alan, M. M. (2019). Irk, Din ve İşçi Gruplaşmaları Bağlamında Osmanlı Sendikaları, *Mukaddime*, 10(2): 504-521.
- Aslan, T. (2009). II. Meşrutiyet Dönemi İşçi Hareketleri ve Bu Hareketlerin Meydana Getirdiği Sorunlar Üzerine Bir Deneme, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 25/Bahar: 33-65.
- Çelik, B. (1999). Türkiye'de İşçi Hareketlerinin Tarihsel Gelişimi 1800-1870, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Güzel, M. Ş. (1983). Cumhuriyet Türkiye'sinde İşçi Hareketleri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 7: 1848-1876). İletişim Yayınları İstanbul.
- Işıklı, A. (1990). *Sendikacılık ve Siyaset*, 4.bs., İmge Kitabevi, Ankara.
- Karaahmetoğlu, A. (2020). Osmanlı Devleti'nde Çalışma Yaşamında Görülen İlk Sendikal Hareketler Üzerine Bir Değerlendirme, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 9(25): 422-439.
- Karabulut, U & Özkul, Ö. F. (2017). II. Meşrutiyetin İlanından Tatil-i Eşgal Kanunu'na (1909) Osmanlı Payitahtında İşçi Hareketleri, *Belgi Dergisi* 2(14): 568-579.
- Karakışla, Y. S. (1998). Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri, *Toplum ve Bilim*, 78: 187-209.
- Karakışla, Y. S. (2011). Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'si'ne İşçiler 1839-1950*, D. Quataert & E. J. Zürcher (Ed.), (Çev. C. Ekiz), 3. bs., 27-54). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kırpık, C. (2004). Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Koç, Y. (2003). *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*, 2.bs., Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Koç, Y. (2016). *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi: Osmanlı'dan 2016'ya Özet*, Kuzgun Kitap, Bursa.
- Koç, Y. (2022). *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi: Osmanlı'dan 2020'ye*, <https://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1669214573b.pdf> (Erişim Tarihi: 9 Kasım 2025).
- Polat, E. (2004). *Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti Avram Benaroya ve Faaliyetleri*, (B. F. Çabuk, Ed.). Truva Yayınları, İstanbul.
- Quataert, D. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (A. Berktaş, Çev., T. Güney, Ed.). İletişim Yayınları, İstanbul.

- Sülker, K. (1976). *Türkiye’de Grev Hakkı ve Grevler*, Gözlem Yayınları, İstanbul.
- Şahin, H. Ç. (2010). Türkiye’de İşçi Sınıfının Gelişim Süreci ve Geçmişten Günümüze İşçi Hareketi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7: 21-30.
- Yılmaz, E. (2010). Türkiye’de İşçi Sendikalarının Siyasal ve Sosyolojik Özellikleri Üzerinden Tarihsel Süreç İçinde Değerlendirilmesi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14(1): 195-207.
- Zengin, F. (2020). Osmanlı Devleti’nde Emekçiler, Grevler ve Emekçi Örgütleri, *Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5: 1-22.